

ART AL CARRER

Els esgrafiats de La Marineta i la seva restauració

Cristina Macho Agudo *
Elena Moral Santamaría **
Jordi Bertran Duarte ***

Autoria: disseny de Francesc Canyelles, execució de Ferran Serra (*Ferdinandus*)

Cronologia: edifici de 1567, esgrafiats de 1920

Tècnica: esgrafiat

Localització: façana principal de La Marineta (plaça de l'Església, 7)

Protecció legal: bé cultural d'interès local (BCIL), número de registre 4716-I

Restauració: Cristina Macho i Elena Moral (2023)

Resum: L'aparença actual de l'edifici és fruit d'una important reforma noucentista, realitzada l'any 1920, per l'arquitecte Josep Goday, sobre una construcció original del segle XVI. D'entre les moltes millores, cal destacar-ne els esgrafiats de la façana, dissenyats per Francesc Canyelles i executats per Ferran Serra (*Ferdinandus*). El pas del temps i el canvi d'usos i de propietaris distorsionà l'obra original.

L'any 1984, l'Ajuntament de Mollet del Vallès compra l'edifici i, el 1987, el converteix en el primer equipament cultural de la ciutat. L'aspecte que fins a l'any 2023 va tenir la façana era fruit de la reha-

bilitació prèvia a la inauguració de l'equipament cultural.

El setembre de 2023, amb motiu de la rehabilitació que necessitava la façana i els esgrafiats, es van descobrir restes del disseny original que han permès, conjuntament amb una important feina de documentació, la recuperació de l'aspecte que tenia ara fa un segle.

Paraules clau: esgrafiat, Ferran Serra i Sala (*Ferdinandus*), Francesc Canyelles i Balagueró, Hostal d'en Calderó, Hostal de la Marineta, Josep Goday i Casals, La Marineta, mas Umbert (Ombert), Mollet del Vallès, restauració.

* Conservadora-restauradora de béns immobles, cristinamacho@gmail.com

** Conservadora-restauradora de béns immobles, elena.moral@icloud.com

*** Geòleg, director del Centre d'Estudis Molletans i tècnic d'Estudis i Recerca de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, jbertran@molletvalles.cat

The La Marineta sgraffiti and its restoration

Abstract: The current appearance of the building is the result of an important 19th century renovation of an original 16th century construction carried out by the architect Josep Goday in 1920. Among the many improvements, it is worth noting the sgraffiti on the facade, designed by Francesc Canyelles and carved by Ferran Serra (Ferdinandus). The passage of time and the change of uses and owners has distorted the original work.

Mollet del Vallès City Council bought the building in 1984 and turned it into the city's first cultural centre in 1987. The ap-

pearance that the facade had until 2023 was the result of restoration prior to the inauguration of the cultural facility.

Remnants of the original design were discovered in September 2023 during the restoration that the facade and the sgraffiti required. Together with significant documentation work, these remnants have allowed the appearance that the facade had a century ago to be recovered.

Keywords: Calderó Inn, Ferran Serra i Sala (Ferdinandus), Francesc Canyelles i Balagueró, Josep Goday i Casals, La Marineta, La Marinette Inn, Mas Ombert (Umbert), Mollet del Vallès, restoration, sgraffito.

Introducció

El setembre de 2023 van començar les obres de rehabilitació de la façana i dels esgrafiats del Centre Cultural La Marineta. La intervenció va posar al descobert restes del disseny original, realitzat l'any 1920. Això i una important feina de documentació han permès que aquest edifici protegit¹ recuperés l'aspecte d'ara fa un segle.

Un edifici amb una llarga història

La Marineta, equipament cultural, antic hostal i, encara abans, una masia, coneguda com mas Umbert.² Aquesta és la singular història d'un dels edificis més emblemàtics de Mollet del Vallès.

La primera referència documental del mas Umbert, com es coneixia antigament, és de l'any 1429. Ara bé, l'actual edifici fou construït l'any 1567. Encara avui, en la llinda de pedra de la finestra central de la

façana, hi llegim: "Jaume U[m]bert me fecit".

El 1687, Francesc de Calderó i Replans compra el mas Umbert. L'any 1691, Calderó inverteix una quantitat molt important de diners per reformar l'edifici.

El 1808, durant la batalla de Mollet (Guerra del Francès), el mas Umbert és saquejat i cremat.

El 1828, Jeroni de Calderó i Conesa refà la casa. Per aquells anys, el mas Umbert esdevé un hostal –l'Hostal d'en Calderó–, que aprofita l'excel·lent ubicació al peu del camí ral. El 1837 es construeix la nova carretera de Barcelona a Granollers, que reforça l'antic camí ral. El traçat –l'actual eix de les avingudes de Burgos, Jaume I i Antoni Gaudí– continua afavorint l'Hostal d'en Calderó, ja que segueix passant a tocar de l'establiment. Ara bé, l'arribada del ferrocarril, l'any 1854, suposarà un decreixement dels desplaçaments per

¹ Bé cultural d'interès local (BCIL) amb número de registre 4716-I.

² En la documentació històrica se succeeixen, de manera indistinta, les grafies "Ombert", "Humbert" i "Umbert".

carretera. A finals del segle XIX, el mas Umbert deixa de ser un hostel.

El 1920, amb la finalitat de convertir el mas Umbert de nou en un hostel, l'edifici és objecte d'una gran rehabilitació que comportarà una nova redistribució interior i un important canvi estètic en tot l'aspecte general. El propietari, Miquel Bosch de Calderó, n'encarrega la rehabilitació al prestigiós arquitecte i historiador de l'art, lligat al Noucentisme, Josep Goday i Casals (Mataró, 1881 - Barcelona, 1936). Cal dir que Goday era cosí germà de Calderó (Ventura, 1990). Aquest arquitecte transformarà l'antic mas Umbert en un edifici d'aparença noucentista.

Entre les moltes millores, cal destacar l'embelliment de la façana amb tres esgrafiats, dissenyats per l'artista Francesc Canyelles i Balagueró (Barcelona, 1889-1938) i executats per Ferran Serra i Sala (Barcelona, 1905-1988). Serra era, en aquell moment, un jove de només quinze anys que, amb el pas del temps, serà reconegut com el millor esgrafiador català del segle XX.³ El flamant nou edifici obrirà portes amb el nom d'Hostal la Marinette,⁴ en honor a la seva esposa, Marinette (Maria) Damm i Calàs (1880-1974),⁵ que va ser qui va encoratjar el seu marit a fer les obres de rehabilitació, embelliment i obertura del nou hostel.

189

Figura 1. Fotografia de 1921, on es veu La Marineta acabada de restaurar. A les escales, Miquel Bosch de Calderó, Marinette Damm, la seva filla Josefina i un capellà. Font: Arxiu Històric de Mollet del Vallès (AHMVA).

³ Serra és conegut amb el nom artístic de *Ferdinandus*.

⁴ Marinette (Marineta, en català) és un diminutiu de Maria en francès.

⁵ Propietària, conjuntament amb els seus dos germans (Josep i Carles), de la fàbrica de cerveses Damm de Barcelona, que havien fundat, l'any 1876, el seu pare (Joseph Damm) i el seu oncle (August Kuentzmann Damm).

La gestió de l'hostal anirà a càrrec de diferents arrendadors: primer, Salvador Canals; després, a partir de 1929, Salvador Llavina;⁶ i, finalment, a partir de 1952, un nebot seu, Josep Llavina.

El 1965, Josefina Bosch –filla de Miquel Bosch de Calderó i darrera propietària de la nissaga Calderó Bosch– ven la finca a Jaume Marc i Regina Agudo. Els nous propietaris continuaran amb l'hostal fins a 1968-69 (Pasqual, comunicació personal, 7 novembre 2023), quan tancarà definitivament.

El 1972, Margarida Rabasa i Jaume Masferrer compren la finca. L'any 1974, l'edifici està en molt mal estat, fins al punt que sol·liciten llicència per enderrocar-lo. La pressió popular i el fet que l'edifici estigués catalogat el va salvar (Vizcarra, 2023).

El 1984, l'Ajuntament de Mollet del Vallès compra la finca i es posa en marxa un projecte per convertir-la en el primer equipament cultural de la ciutat. S'hi efectua una important rehabilitació que inclou la façana i els esgrafiats,⁷ que estaven molt deteriorats. El 1987, s'inaugura el Centre Cultural La Marineta.

La tècnica de l'esgrafiat

Com a norma general, la majoria dels edificis tenen les façanes rematades amb revestiments murals, entenent per això qualsevol acabat que oculta o cobreix els murs que delimiten l'edifici. L'aplicació

d'aquests revestiments té una doble finalitat: d'una banda, la protecció dels murs exteriors de l'edifici enfront dels fenòmens atmosfèrics i, de l'altra, la de decoració i embelliment d'aquests murs. En referència a aquesta pràctica, en el cas de La Marineta es va escollir l'execució de la tècnica de l'esgrafiat.

Aquesta tècnica –la paraula *esgrafiat* prové de l'italià *sgraffiare*, que vol dir “gratar”– consisteix a traçar dibuixos en la superfície del mur, revestida prèviament amb dues o més capes de morter (de calç en el cas dels esgrafiats a la catalana) de colors o textures diferents, i buidar-ne amb un *graffio* (punxó) la capa superficial seguint el dibuix previ i deixant així al descobert el color de la capa anterior. Els motius decoratius que conformaran l'esgrafiat es traslladen al mur per mitjà de plantilles o bé a través d'estergits. D'aquesta manera, es crea un efecte vistós i de contrast entre les diferents tonalitats i volums.

Tot i que el seu origen és incert, la tècnica de l'esgrafiat és molt antiga. Assiris, egipcis, grecs, romans, àrabs..., ja van utilitzar aquest mètode per decorar les seves architectures, tant a l'exterior com a l'interior dels edificis

A Catalunya, l'ofici d'esgrafiador està documentat des del segle XII i es trobava inclòs dins de la confraria d'estofadors, dauradors, esgrafiadors i encarnadors, mentre que a Castella pertanyia al cercle dels estucadors. A partir del Renaixement

⁶ Abans d'arrendar l'hostal, Llavina tenia informació privilegiada, ja que era sabedor que la parada final de la nova línia d'autobusos a Barcelona estaria davant de l'hostal (Morera, 1998; Boter de Palau, 2002). Aquest fet aportà molta clientela al local.

⁷ En aquesta rehabilitació no es va respectar ni el disseny original ni l'obra artística de Goday, Canyelles i Serra.

ment, sobretot per influència italiana, els esgrafiats experimenten la màxima difusió per tot Europa i evolucionen, tant en la tècnica com en els motius representats, amb els diferents períodes artístics que viu el continent. Durant l'època barroca, s'estén per tot Catalunya aquest tipus de decoració ornamental, però serà en el Modernisme i el Noucentisme quan desenvoluparà tota la seva brillantor.

Les matèries primeres utilitzades per realitzar els esgrafiats són la calç aèria com a conglomerant —en el cas dels esgrafiats a la catalana, en altres llocs es fan servir altres tipus de conglomerant—, la sorra, els pigments i l'aigua. Amb la barreja d'aquests materials en diferents proporcions i granulometries s'obtenen els morters que es fan servir per aplicar les diferents capes del revestiment. Les eines bàsiques per dur a terme els treballs són la plana, la paleta, el paletí, l'estergidor, el paper o cartó amb els motius decoratius preparats per a l'estergit, els punxons o talladors i els rascadors.

Per elaborar un motiu esgrafiat, primer s'aplica sobre el suport una capa d'arrebossat amb morter de calç i sorra gruixuda esquerdejat i reglejat per aconseguir la planimetria del mur. Per sobre d'aquesta capa, s'hi estén un altre recobriments de morter —en una o més capes—, menys gruixut i amb sorra més fina, amb un acabat remolinat, raspallat o rascat. Aquest morter està tenyit amb el color de fons de l'esgrafiat. Passats uns dies, quan està sec, s'hi aplica un altre estrat molt prim d'un morter del mateix color que l'anterior però amb un àrid més fi, anomenat morter de sacrifi-

ci, que serveix per evitar que l'última capa taqui la de fons. A continuació, s'hi estén una última capa de morter, la capa superficial, amb una proporció de calç més gran que les anteriors, àrid més fi i acabat, normalment, lliscat. Habitualment és d'un color més clar que la de fons. Per sobre d'aquest lliscat, abans que s'assequi, s'hi col·loca el paper amb els motius que s'hi volen reproduir i es traspassen mitjançant estergit, plantilla o incisió. Finalment, es tallen les vores i es buiden les àrees del dibuix corresponents al color de fons, i s'aconsegueix una decoració en relleu amb dos o més colors (segons la quantitat de capes intermèdies) i diferents textures.

Els esgrafiats originals de la façana de La Marineta

El programa decoratiu original, de l'any 1920, dissenyat per l'artista Francesc Canyelles i executat pel jove Ferran Serra (*Ferdinandus*) és molt variat i es pot dividir en dos grups decoratius ben diferenciats.

En el primer grup s'hi troben les diferents interpretacions d'elements arquitectònics: sota coberta s'hi estenen dues franges paral·leles que relacionen el pla vertical de la façana amb el doble vessant de la teulada; cada costat de la façana es troba rematat per una cadena cantonera; la planta baixa s'organitza mitjançant un carreuat decoratiu ornamentat amb una figura romboide; i, per acabar, les llindes de les finestres de la planta baixa i de la porta d'entrada presenten un carreuat perimetral.

El segon grup està compost per esgrafiats amb decoració figurativa, repartits pel cos de la façana.

Figura 2. Quatre imatges del procés de restauració de l'esgrafiats amb decoració figurativa. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

192

Al damunt de la finestra central hi trobem l'esgrafiats més petit, que consisteix en un gran gerro central amb flors flanquejat per dos gerros més que contenen un pom de fulles, situats tots per sobre d'una

gran peanya horitzontal. Els altres dos motius ocupen l'espai entre finestres.

A la dreta hi ha una gran cartella decorada amb motius vegetals i animals i, dins d'aquesta, hi tro-

bem la inscripció: “HOSTAL LA MARINETTE”. A la part esquerra, hi destaca un gran rellotge de sol, ovalat de tipus vertical declinant. Les línies horàries van de les 10 a les 3 (en xifres romanes) amb marques per a les mitges hores. L'esfera es troba ricament decorada per una garlanda vegetal, a la part superior de la qual hi ha un sol, d'on surt el gnòmon de vareta acabat en boleta, amb la figura d'un gall a cada banda.

La restauració dels esgrafiats

La intervenció de conservació-restauració realitzada a la façana de La Marineta ha seguit una línia d'actuació conservativa orientada a la recuperació i reivindicació del conjunt decoratiu original. S'ha partit de dos objectius principals: en primer lloc, millorar les condicions de conservació, mitjançant l'estabilització de les alteracions que originen o afavoreixen la degradació dels materials; en segon terme, millorar la dimensió estètica per afavorir la lectura del conjunt decoratiu i restituir-ne la unitat estètica original.

El tractament d'aquest conjunt s'ha dut a terme amb el màxim respecte i consideració, de manera que, s'ha perseguit en tot moment evitar la destrucció dels valors d'autenticitat que conté.

Abans de començar els treballs de restauració, es va dur a terme una anàlisi visual per determinar l'abast, el caràcter i les causes que havien provocat l'actual estat de degradació. Paral·lelament a aquest estudi, es va procedir a realitzar un calc de tots els esgrafiats originals existents per docu-

mentar-los i reproduir-los en el cas que el seu estat en fes inviable la conservació.

L'estat de conservació dels esgrafiats era molt dolent. A simple vista, el que més hi cridava l'atenció eren les reposicions realitzades durant la intervenció feta a la dècada de 1980, quan es va optar per recobrir el parament amb un morter de ciment de color rosat col·locat directament per sobre de l'arrebossat de calç original, així com a una part de l'esgrafiats superior i a la cartella interior de l'esgrafiats dret. Aquesta capa de ciment no només va eliminar els avantatges que té el morter de calç –alt grau de plasticitat i transpirabilitat– sinó que va causar diverses patologies que han provocat la degradació dels esgrafiats. El ciment, en tractar-se d'un material poc flexible, va provocar moviments en els esgrafiats que han afavorit l'aparició de fissures, amb tots els problemes que això comporta. A banda dels perjudicis que aquest material suposava pel que fa la conservació, estèticament originava una greu alteració dels valors cromàtics de l'obra original. D'altra banda, cridaven l'atenció les importants pèrdues que presentaven dos dels esgrafiats de la façana i altres de mida més petita a les vores de les decoracions. La filtració d'aigua en l'interior de les esquerdes juntament amb la pèssima qualitat de la capa de preparació va ser la principal causa que va portar a la formació de bosses i a la posterior caiguda d'aquestes parts. Els tres esgrafiats presentaven una greu descohesió de la capa de fons, que havia quedat reduïda pràcticament a sorra en algunes àrees. Aques-

Figura 3. Tall de les vores de l'esgrafi i aplicació de bisells. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

Figura 4. Consolidació de bosses mitjançant injecció de morters específics. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

194

ta alteració era la responsable del mal estat dels esgrafiats abans de començar la intervenció i en comprometia greument la conservació en el futur. Per acabar, la capa de lliscat presentava una erosió generalitzada, que provocava l'afebliment de la superfície i facilitava l'acumulació de pols, residus de fum, etc. Visualment, aquesta erosió produïa l'enfosquiment dels esgrafiats.

A grans trets, la intervenció de conservació-restauració va consistir a eliminar els materials de reposició, que suposaven un risc per a la conservació i una distorsió de la lectura de la façana, i a establir les decoracions originals per preservar-les en el futur. Per aquest motiu, el morter de ciment que recobria la façana s'havia de treure. Abans d'iniciar aquest procés, es va procedir a retallar i a eliminar manualment el morter de ciment

que envoltava els motius i a bisellar totes les vores amb morter de calç aèria per tal d'assegurar-ne la integritat durant el procés de repicat dels morters de ciment.

Després de la neteja superficial, realitzada amb aigua nebulitzada i pinzells suaus, s'hi va fer un important treball de consolidació dels morters originals tant superficial com en profunditat. Pel

Figura 5. Procés de tall i buidat dels esgrafiats. Font: Cristina Macho i Elena Moral.

que fa a la part superficial, es va procedir a aplicar un consolidant basat en nanotecnologia a tota la superfície. Per al tractament de discontinuïtats, els revestiments esgrafiats originals es van adherir al mur mitjançant la injecció i el reompliment manual de les bosses detectades amb morters líquids específics de restauració. Va ser un procés meticulós i molt laboriós on va caldre redreçar tant com es va poder les separacions i els bombaments de les capes d'esgrafiat amb la fragilitat que això implicava en manipular-ho.

Un cop fixats tots els revestiments originals, es va iniciar la restitució de les parts perdudes. Es va procurar salvar fins al mínim fragment de l'original però, tant a les zones de pèrdua com a les zones on es va considerar que l'estabilitat recuperada era insuficient, es va decidir reproduir els esgrafiats utilitzant els calcs fets en la fase d'estudi. Les parts que hi faltaven es van poder interpretar gràcies a l'existència de material fotogràfic de qualitat que va aportar la informació necessària.

En tractar-se d'un conjunt compost per elements no repetitius, s'optà per una reposició il·lusionalista de les parts perdudes, amb la utilització de la mateixa tècnica i

materials que a l'obra original. En darrer terme, als lliscats nous, s'hi va aplicar una veladura amb calç amarada i pigments minerals, per corregir les alteracions cromàtiques (decoloracions i enfosquiments) de la capa d'esgrafiat original.

Conclusions

Les obres de rehabilitació de la façana de La Marineta, realitzades el 2023, han suposat no només la consolidació estructural d'aquesta, sinó també un canvi estètic que retorna a l'edifici el seu aspecte original. L'embelliment de la façana amb esgrafiats correspon a la rehabilitació realitzada el 1920. Després, el deteriorament a causa del pas del temps i la rehabilitació de la dècada de 1980 van desdibuixar l'obra original. Ara, la descoberta de restes del disseny original, conjuntament amb una important feina de documentació, ha permès que la façana i els esgrafiats llueixin com ho feien ara fa un segle.

Un altre aspecte a destacar és l'autoria dels esgrafiats de 1920, dissenyats per Francesc Canyelles i executats per un jove Ferran Serra (*Ferdinandus*) de només quinze anys. Cal recordar que *Ferdinandus* serà reconegut com el millor esgrafiador català del segle XX.

Bibliografia

- Blanch, J.M. (1991). L'hostal de la Marinette. Notes, 5, 75-85.
- Boter de Palau, R. (2002). La Marinette, l'antic hostal molletà de la plaça de l'Església. Dins *L'Abans Mollet del Vallès. Recull gràfic 1870-1965* (pp. 27-33). Efadós.
- Casas, M. (1981). *Esgrafiats*. Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Tarragona

- i Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Casas, M. et al. (2021). *Frescos, estucos y esgrafiados*. Contratalla.
- Centre Cultural La Marineta (2018, 1 febrer). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Centre_Cultural_La_Marineta

- El Centre Cultural La Marineta compleix vint anys com a equipament municipal (2007, 24 novembre). *Nació Digital*. Recuperat 2 d'octubre de 2023, de: <https://www.naciodigital.cat/naciogranollers/noticia/7208/centre/cultural/marineta/compleix/vint/anys/equipament/municipal>
- Espuga, J., Berasategui, D. i Gibert, V. (1999). *Revoques y estucadas. Teoría y práctica*. Edicions Universitat Politècnica de Catalunya.
- Espuga, J., Berasategui, D. i Gibert, V. (2000). *Esgrafiats, Teoria i pràctica*. Edicions Universitat Politècnica de Catalunya.
- Ferran Serra i Sala (2023, 1 juny). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Ferran_Serra_i_Sala
- Francesc Canyelles i Balagueró (2021, 21 agost). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Francesc_Canyelles_i_Balaguer%C3%B3
- Garate, I. (2002). *El arte de la cal*. Munilla-Leria.
- Garcia-Pey, E. (2001). *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 6.
- Josep Goday i Casals (2023, 12 abril). Dins Wikipedia. https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Goday_i_Casals
- Lacuesta, R. (2016). Ferdinandus Serra Sala, escultor, esgrafiador y restaurador de monumentos (Barcelona, 1905-1988). *Papeles del Partal*, 8, 125-142.
- Lacuesta, R., Puigvert, J.M. i Vidal, M. (2014-2020). *Reforma de l'Hostal La Marinette*. Dins *Mapa d'Arquitectura i Paisatge Urbà Noucentistes*. <http://www.mapaarquitectura-noucentisme.org>
- Morera, A. (1998). Història de l'hostal la Marinette i origen de la seva propietària, Marinette Damm Calàs. *Notes*, 12, 45-60.
- Puga, L. (2019). Los revocos decorados en la arquitectura salmantina. Diputación de Salamanca, Instituto de las identidades, col·lecció Fuera de Serie, 19.
- Ruiz, R. (2015). *Esgrafiado. Materiales, técnicas y aplicaciones*. Diputación de Segovia.
- Solé Tura, Joan (1981). *Mollet, la història que segueix*. Gràfiques Aster.
- Ventura, J. (1990). Josep Goday i Casals, arquitecte. *Notes*, 4, 45-49.
- Vilageliu, R. (2016). Hostals, fondes i cases de menjar. *Vallesos*, 10, 46-51.
- Vizcarra, E. (2023). Mollet a les pàgines del progressista *Mundo Diario* els anys previs a la transició democràtica. *Notes*, 38, 115-141.